

JURAJ MARUŠIAK

Šimečkovo zmáhanie sa s utópiou a jeho cesta k otvorenej spoločnosti¹

Milan Šimečka je predovšetkým autor fejtónov a esejí, v ktorých sa zaoberal problematikou utópií, ako aj situáciou jednotlivca v režime reálneho socializmu. Známy je aj ako autor filozofických diel. V súčasnosti je menej diskutovaný ako politológ či komentátor aktuálneho politického diania. Je pravda, že toto nebolo v jeho práci dominantné, napriek tomu je pozoruhodné, s akou presnosťou neraz dokázal anticipovať vývoj udalostí i aktuálne politické a sociálne procesy.

Šesťdesiate roky – premýšľanie a dekonštrukcia utópie

Z chronologického hľadiska možno jeho politickú publicistiku a politologickú tvorbu rozdeliť na štyri obdobia. Prvým je obdobie 60. rokov, ktoré odštartoval knihou *Sociálne utópie a utopisti* (1963).² Známejšou sa však stala jeho druhá kniha, *Kríza utopizmu* (1967)³, v ktorej pokračoval v téme utópií analýzou ideových koreňov a intelektuálneho diskurzu utopického myslenia. Podobne ako Karl Mannheim chápe utópie ako predstavy, ktoré transcendujú bytie, ale zároveň „transformujú existujúcu historickú skutočnosť bytia v smere vlastnej predstavy pomocou opačného pôsobenia“⁴. Zároveň vo svojich prácach, týkajúcich sa utópií, Šimečka ukazoval aj ich ďalšiu stránku, a to predstavu „ideálneho štátu, projektujúca spoločnosť ako celok“ pri existencii platónskej viery v „jediný absolútny a nemenný ideál“. Na rozdiel od mannheimovského chápania utópie, ktorá má blízko k pojmu ideológie a je realizovateľná aj v demokratických podmienkach, napr. v podobe liberálnej, konzervatívnej alebo socialistickej, utopické prístupy v Popperovom ponímaní si vyžadujú silne centralizovanú vládu s najpravdepodobnejším vyústením do diktatúry.⁵

Podľa Šimečku sa „všetky utópie rodili v medziach vždy tej istej ideovej šablóny... boli výsledkom toho istého, špecificky utopického prístupu k skutočnosti“. Je pre ne charakteristická svojrázna regresívna filozofia dejín, falošná noetika, fetišizácia rozumu, idealizácia chudoby a rovnosti, morálny determinizmus a takmer náboženská exaltácia⁶. Sú plodom materiálneho nedostatku a reakciou na strach z postupujúceho odcudzenia, nadvlády hospodárskych záujmov

¹ Predložená štúdia je súčasťou projektu VEGA MŠ SR-SAV Vzťah politiky a histórie – Vyrovnávanie sa s minulosťou č. 2/0013/09.

² ŠIMEČKA, Milan: *Sociálne utópie a utopisti*. Bratislava : Osveta 1963; GABRIEL, Jiří a kol.: *Slovník českých filozofů*. Brno : Masarykova univerzita 1998, s. 559 – 560.

³ ŠIMEČKA, Milan: *Kríza utopizmu*. O kontinuitě a vyústení utopických názorů. Bratislava : Obzor 1967.

⁴ MANNHEIM, Karl: *Ideologie a utopie*. Bratislava : Archa 1991, s. 239.

⁵ POPPER, Karl R.: *Otevřená společnost a její nepřítel I*. Praha : ISE 1993, s. 146.

⁶ Ref. 3, s. 12.

a krízy prirodzených hodnôt⁷. Pri analýze podstaty utopického myslenia sa dostal do konfrontácie s prvkami utopického myslenia v sociálnom a politickom živote v komunistickom režime, so životnosťou niektorých utopických predstáv a tradícií pretrvávajúcich najmä v naivnom ľudovom vedomí, čo podľa jeho slov bolo bezprostredným podnetom na napísanie uvedenej knihy⁸. Pri stretnutí s utópiami „vytúšil v dnešnej podobe socializmu, natoľko odlišnej od najrozšírenejších teoretických predpokladov vplyv starších a zakorenenejších utopických predstáv“.⁹ Marxistická teória podľa jeho slov chápala utopizmus ako historický jav, ktorý však do robotníckeho hnutia a praxe „vstúpil zadným vchodom“. Príčinami toho boli podľa M. Šimečku okolnosti revolúcie v Rusku, sociálne a duchovné podmienky výstavby socializmu v Rusku, ktoré priali utopickému exaltácii, ideovému fetišizmu a sektárskemu mysleniu, pričom sovietske skúsenosti sa neskôr stali „neporušiteľnou doktrínou a jediným možným vzorom socialistického postupu vo všetkých iných krajinách“¹⁰. Za utopické označil aj úsilie „vytvoriť jedinu a nepochybnú schému socializmu a komunizmu“ ako predstavu jedinej dokonalosti, ku ktorej svet smeruje.¹¹ Budúcnosť socializmu Šimečka spájal s návratom k humanistickým hodnotám, „rozchodom s naivnými predstavami minulého storočia a so synchronizáciou s vývinovými trendmi ľudskej spoločnosti v 20. storočí, najmä s rozvojom vedy a techniky“¹². Kniha znamenala konfrontáciu nielen s pretrvávajúcim leninským modelom socializmu, ale aj konflikt s marxistickým determinizmom. Autor sa ňou zaradil do prúdu revizionistických filozofov, ktorý bol v 60. rokoch značne rozšírený medzi marxisticky orientovanými intelektuálmi vo východnej i západnej Európe (Miroslav Kusý, Roger Garaudy, Leszek Kołakowski, Ivan Sviták a i.). Presnejšie povedané, zvykli ho medzi nich zaraďovať, na rozdiel od nich však už v tomto jeho diele i napriek povinnej autocenzúre, aká v Československu panovala ešte aj v podmienkach postupne rozkladajúceho sa totalitného režimu na konci Novotného éry, badať zreteľný kritický prístup k samotnej marxistickej teórii. Preto aj napriek dobovo podmienenému jazyku, ktorým autor maskoval obsah knihy, boli s jej vydaním problémy¹³. Jeho dielo sa už od 60. rokov teda vyznačuje na slovenské pomery nebyvalou myšlienkovou konzistenciou a hodnotovou kontinuitou.

Druhým dôležitým obdobím jeho tvorby boli roky 1968 – 1969, počas ktorých sa namiesto teoretických analýz a úvah začal venovať aj aktuálnemu politickému daniu. Odvtedy možno v Šimečkovej tvorbe vyčleniť niekoľko najvýznamnejších tematických okruhov, ktorými sa zaoberal až do konca života. Prvým je hľadanie konceptu spoločnosti či skôr spoločenského diskurzu, druhou veľkou témou M. Šimečku boli otázky slovensko-českých vzťahov, tretím dôležitým okruhom sa stali analýzy, v ktorých sa zaoberal vývinom politickej koncepcie marxizmu.

Jeho prvá úvaha z tohto obdobia bola publikovaná po návrate z polročného študijného pobytu v nemeckom Mohuči (Mainz) v marci 1968 v *Literárnych listoch* s provokatívnym názvom *Už Vládnou Konečne Slováci Čechům*¹⁴. Reagoval v nej na ľahostajný postoj českej spoločnosti

⁷ Ibidem, s. 22 – 23.

⁸ Ibidem, s. 12.

⁹ Ibidem, s. 13.

¹⁰ Ibidem, s. 217 – 218.

¹¹ Ibidem, s. 190.

¹² Ibidem, s. 13.

¹³ PREČAN, Vilém: Velké a malé dějiny Milana Šimečky. In: *Kritika a kontext*, 4, 1999, 3 – 4, s. 50.

¹⁴ ŠIMEČKA, Milan: Už Vládnou Konečne Slováci Čechům. In: *Literární Listy*, 1, 1968. 2, 7. marca. 1968, s. 1.

k federalizácii Československa a na to, že česko-slovenské vzťahy mali v českom verejnom diskurze marginálne postavenie. Kriticky hodnotil oficiálne hlásanú politiku „zblížovania národov“, zaužívanú počas pôsobenia Antonína Novotného vo funkcii prvého tajomníka ÚV KSČ: „*Ak sme už raz uznali, že neexistuje československý národ, nemohli ho ani pri najlepšej vôli stesňovať osoby vysoko postavené... ‚zblížovacie‘ pokusy silnejšieho a slabšieho musia niekedy tomu slabšiemu pripadať nutne ako pohlcovanie, najmä keď im chýba takt.*“ Upozornil na to, že Česi v štátnych funkciách „*mali sklon chápať československú politiku ako predovšetkým českú politiku*“. Podľa jeho názoru príčinou vystúpenia Alexandra Dubčeka a slovenských komunistických elít, ktoré viedlo k pádu A. Novotného a politickému zvratu začiatkom januára 1968, bola práve nespokojnosť s nevyriešeným pomerom Čechov a Slovákov, čo sa v českej verejnosti vnímalo nedostatočne. Uvedomoval si naliehavosť riešenia národnostnej otázky. Politické zmeny po januári 1968 chápal ako príležitosť dokázať, že „*dva národy môžu žiť v jednom štáte v zhode a bez trení a že aj ten početne menší bude mať pocit, že je to jeho štát... Politicky múdre riešenie česko-slovenského usporiadania je pre nás všetkých zvrchovane dôležité, pretože kvalita takéhoto usporiadania súvisí priamo s existenciou republiky*“.

Zároveň si však uvedomoval, že takéto riešenie národnostnej otázky je možné iba v podmienkach demokratického politického usporiadania. Preto, hoci sa jeho zvolanie „vdaka za slovenskú nespokojnosť, pretože dodala odvahu k činu“ stalo okrídleným, zároveň varoval, aby sa nezastavila len pri uspokojení národných požiadaviek. „*Demokratizácia, ktorú A. Dubček tak zdôrazňuje, musí koniec koncov viesť sama k tomu, že československá politika bude prediskutovaná a najlepšou možnou alternatívou českej a slovenskej politiky, výsledkom dohody českých a slovenských politikov.*“

V tomto príspevku teda reagoval aj na rastúcu vlnu nacionalizmu v slovenskej politickej rozprave, ktorý už v marci 1968 začal zatieňovať ostatné dôležité, najmä všeobecnodemokratické aspekty reformného procesu. O niekoľko mesiacov neskôr, v máji 1968, už konštatoval na oboch stranách neschopnosť a nezáujem navzájom sa počúvať¹⁵. Postoj k „slovenskej otázke“ označil za škvrnu na cti českého národa, pričom ukázal, že Novotného režim svojou nacionálnou politikou poskytoval „pseudoprivilégiá“ aj Čechom ako národu: „*Národy odolávajú zaliečaniu práve tak neúspešne ako jednotlivé osoby.*“ Nazdával sa, že práve sklamanie Slovákov z českého liberalizmu, ktorý ignoroval problematiku Slovenska, zapríčinilo o. i. aj neutralitu niektorých slovenských spisovateľov na IV. zjazde československých spisovateľov roku 1967. Odmietol stereotyp, taký rozšírený v rozličných kruhoch českej i slovenskej spoločnosti aj v súčasnosti, podľa ktorého požiadavka federalizácie štátu bola v rozpore s požiadavkou demokratizácie, a poukazoval na ich vzájomnú previazanosť.

Na druhej strane si však uvedomoval, že myšlienka federalizácie zjednocuje aj tých, ktorí „*menej nadšene sympatizujú s demokratizáciou*“ a preto „*myšlienky a politické projekty dnešnej politickej skutočnosti vyčnievajú na Slovensku tak málo nad úroveň toho, na čo sme tu boli zvyknutí*“. V tejto súvislosti M. Šimečka nepriamo polemizuje s dodnes zakoreneným stereotypom v časti českej i slovenskej historiografie o údajne liberálnejšej politickej atmosfére na Slovensku v porovnaní s Českom pred rokom 1968. Uvedomoval si, že v skutočnosti na Slovensku bol podiel kriticky naladených intelektuálov na tvorbe verejnej mienky a politických projektov nižší, lebo absentoval záujem zo strany mocenských elít o ich pripustenie k takejto práci: „*Na Sloven-*

¹⁵ ŠIMEČKA, Milan: Prihláška k dialógu Rudolfovi Olšínskému. In: *Kultúrny život*, 23, 1968, 20, s. 1, 8.

sku viac ako v Čechách boli intelektuálom povolené slová, a činy ostali vyhradené tým, ktorí to majú v pracovnej náplni už celé roky.“

Podobne ako Dominik Tatarka, ktorý poukazoval na potrebu modernizácie Slovenska, aby aj slovenské národné povedomie bolo schopné prekročiť úzky provinčný rámec,¹⁶ aj M. Šimečka považoval za potrebné, aby Slováci pristúpili k samostatnej, odvážnej sebaanalýze, pričom sa mali usilovať o samostatné definovanie národných cieľov, ktoré sa nemajú formulovať iba v pomere k Čechom. Požiadavku slovensko-českého vyrovnania, ktorá svoj pôvod čerpala pravdepodobne v rakúsko-maďarskom vyrovnaní, o analógiu ktorého sa slovenská politika pokúšala počas celej existencie Československa, považoval M. Šimečka za anachronickú: „*Česká súčasnosť sa stavia ako cieľ pre slovenskú budúcnosť... V republike bude mať Slovensko cenu, iba keď bude definovať svoje ciele odlišením a prekročením.*“¹⁷ Nazdával sa, že pre Slovensko nemôže byť cieľom vtedajšia česká civilizačná a hospodárska úroveň, ale Slovensko sa musí usilovať o sebadefinovanie v európskom kontexte. Preto vyhlásenie federácie nemalo sledovať iba dosiahnutie rovnakého stupňa industrializácie, rovnakých miezd či počtu slovenských pracovníkov vo vrcholných štátnych orgánoch, jej zmysel M. Šimečka videl ako „vyhlásenie suverenity“ a prejavenie zodpovednosti slovenských politických elít za osud národa ako „*nevyhnutnej podmienky na to, aby národ mohol dozrieť, aby sa zbavil úlohy žiadateľa, ktorá ponižuje a kriví charakter.*“

Považoval za potrebné zamyslieť sa aj nad samotnou ideou spoločného štátu Čechov a Slovákov a nájsť dôvody na spoločnú štátnu existenciu, ktoré „*možno prekračujú predstavivosť politických rutinérov a sa ťažko vyjadrujú jazykom okresných konferencií.*“ A pritom samotnú ideu čechoslovakizmu považoval Šimečka už za zaniknutú. V opačnom prípade budú vzťah Čechov a Slovákov charakterizovať „*len monológy, a tie budú čoraz smutnejšie*“, varoval. Milan Šimečka spolu s D. Tatarkom patrili do takejto prúdu v slovenskom politickom myslení, ktorý si uvedomoval nevyhnutnosť zavŕšenia národno-emancipačného procesu slovenského národa, ale zároveň aj podmienenosť úspechu zavŕšením procesu demokratizácie a modernizácie spoločnosti.

Problematicku vzťahov Čechov a Slovákov nájdeme v dosiaľ nepublikovanej úvahe o vzťahoch Čechov a Slovákov, podľa českého historika Viléma Prečana napísaná pravdepodobne po prijatí ústavného zákona o československej federácii¹⁸. Mohla by byť zaujímavým príspevkom nielen k poznaniu diela a názorov M. Šimečku, ale aj k štúdiu názorov na riešenie „slovenskej otázky“.

V období rokov 1968 – 1969 sa v jeho článkoch a esejach problematika marxizmu dostáva do úzadia, azda s výnimkou analýzy diela amerického filozofa Herberta Marcuseho, publikovanej v *Kultúrnom živote*¹⁹. Tá je však ešte dozvukom polročného pobytu v nemeckom Mainzi, kde sa zaujímal o vtedajšie intelektuálne vrenie medzi mládežou na Západe. Veľkú pozornosť však v týchto rokoch venoval úvahám o podobe politickej rozpravy v reformujúcom sa Československu. Na rozdiel od mnohých iných intelektuálov bol ako kritik utopického spôsobu uvažovania skeptický k akýmkoľvek vopred naplánovaným projektom a koncepciám spoločnosti. Preto ho

¹⁶ Pozri napr. TATARKA, Dominik: *Kultúra ako obcovanie*. Bratislava : Nadácia Média 1996.

¹⁷ ŠIMEČKA, *Prihláška k dialógu*, ref. 14.

¹⁸ PREČAN, ref. 12.

¹⁹ ŠIMEČKA, Milan: Heslo Marcuse (Filozofia amerického marxológa Herberta Marcuseho). In: *Kultúrny život*, 23, 1968, 25, s. 2.

príliš nezaujímal ideologické otázky a hľadanie zdôvodnení prebiehajúceho reformného procesu v marxizme, či dokonca v leninizme, ako to bolo v tom čase bežné. Vo svojich prácach sa nezaoberal ani Akčným programom KSČ, staval sa k nemu skôr skepticky, ukazoval skôr sklamanie z predtým nerealizovaných projektov a plánov. Nazdával sa, že česká a slovenská spoločnosť potrebujú predovšetkým zmenu politického štýlu a pravidiel vrátane nových politických predstaviteľov, ktorí tento štýl a pravidlá personifikujú, omnoho viac ako nové programové vyhlásenia a pevné doktríny²⁰. Preto sa vo svojich úvahách sústreďoval na procedurálne stránky spoločenského dialógu a hľadanie optimálneho modelu politickej kultúry. Na druhej strane v období pred sovietskou inváziou v auguste 1968 sa ani v Šimečkových prácach neobjavuje požiadavka na realizovanie inštitucionálnych reforiem politického systému. Aj M. Šimečka zostával poplatný v tom čase rozšírenej personifikácii politiky. Rubom tohto myslenia bol nízky tlak verejnosti na inštitucionálne reformy, vinou čoho sa omnoho ľahšie zrealizovalo aj pookupačné „obnovenie poriadku“. Paradoxné je, že tieto názory boli rozšírené práve medzi radikálnymi stúpenkami reforiem. Povedané slovami Zdeňka Mlynára, aj M. Šimečka v niektorých svojich úvahách podľahol „*revolučne radikalistickému klamu, že pomocou politiky a politickej moci možno – pri dostatočnej dôslednosti a pri revolučnom idealizme – zaistiť platnosť mravných ideálov...*“²¹. A to aj napriek tomu, že si uvedomoval faktické pokračovanie existencie dovtedajšieho politického systému.

Z tohto hľadiska reformný proces vnímal nie ako ďalší z radu ideologických konštrukcií, ale ako faktické zlyhanie komunistického experimentu a „*návrat k európskej socialistickej tradícii, k tradícii demokratického socializmu*“²². Obrodný proces charakterizoval ako „*návrat do Európy*“. Táto jeho myšlienka v slovenskej politickej rozprave rezonovala aj po vyše 20 rokoch pri páde komunizmu a ešte neskôr roku 1998. Prihlásil sa ku koncepcii Európy od Atlantiku po Ural, ktorej autorom bol francúzsky prezident Charles de Gaulle, čo v jeho interpretácii znamenalo odmietnutie civilizačného zaradenia do tzv. sovietskeho bloku: „*Vzdali sme sa Európy a hrdosť nad príslušnosťou k vyššiemu zemepisnému celku sme opreli o priestor; povznášajúci svojou veľkosťou a vyznačeným heslom ‚od Prahy po Peking‘.*“ Konštatoval, že tento izolacionizmus, napriek presvedčaniu o jeho výhodách, priniesol zaostávanie a zaradenie sa do druhého sledu európskeho civilizačného rastu. Mnohé opory takto konštruovanej národnej hrdosti potom vyplývajú iba z izolácie a nemožnosti konfrontácie s európskym civilizačným vývojom. Ako podmienku „*návratu do Európy*“ označil vystúpenie z doterajšej izolácie a nájdanie odvahy podstúpiť už spomínanú konfrontáciu s európskym civilizačným vývojom. Za riziko tohto procesu považoval rezignáciu na egalitarizmus, všeobecnú sociálnu istotu a všeobjímajúcu priemernosť.

V podobnom duchu sa nesie aj jeho úvaha z júla 1968 Pravda o našej obrode. Reformný proces považuje nie za jedinečný politický koncept, ale za výsledok poznania o zlyhaní politického systému, ktoré bolo skončené už pred začiatkom reforiem. Odmieťa teda aj názor, že tento proces bol iniciovaný komunistickou stranou: „*Pre stranu je to sebazáchovný akt, ktorý prišiel v poslednej chvíli... mohla smelo stagnovať a klamať samu seba v čele s Antonínom Novotným ešte, povedzme, päť rokov, ale potom by ju už pravdepodobne nijaký obrodný proces nezachránil.*“ K zásadným mocenským zmenám prejavoval ambivalentný postoj. Na jednej strane tvrdil, že za

²⁰ ŠIMEČKA, Milan: Pravda o našej obrode. In: *Kultúrny život*, 23, 1968, 27, s. 7.

²¹ MLYNÁŘ, Zdeněk: *Mráz přichází z Kremle*. Praha : Mladá fronta 1990, s. 114, 130 – 131, 150 – 151.

²² ŠIMEČKA, Milan: Návrat do Európy. In: *Kultúrny život*, 23, 1968, 11, s. 9.

zločiny a omyly minulosti je zodpovedná komunistická strana ako organizácia. Podľa logiky by mala rezignovať na svoje funkcie, lebo „*roky, v ktorých si prisvojila zodpovednosť, nevyužila najlepšie*“. Na druhej strane konštatoval, že takýto krok nie je možný, pretože komunistická strana ovláda všetku moc v štáte, čo by mohlo spôsobiť dezorganizáciu verejného života. Uvedomoval si aj medzinárodné riziká: „*Chaos a bezradnosť v malých krajinách ponímali doteraz veľké krajiny ako výzvu na robenie poriadku. Generáli a maršali sú nedočkaví*.“ Nazdával sa, že jednoduchý návrat k *ancien régime* už nie je možný, za dostatočné inštitucionálne garancie považoval existenciu slobody tlače, publikované vyhlásenia vedenia KSČ a postupné zavádzanie federatívneho štátoprávneho usporiadania. Na základe toho vyvodzoval, že „*strana má zotrvať aspoň na prechodné obdobie vo funkcii šéfa podniku. Ale súčasne nemôže vládnuť starým spôsobom a so starými ľuďmi*“. Očakával, že na zjazde môže vzniknúť namiesto dovtedajšej KSČ prakticky nová strana, ktorá bude schopná oddeliť sa od minulosti a mobilizovať intelektuálny potenciál na obnovu štátu.²³ Pri definovaní výsledkov obrodného procesu, ako som už spomínal, zostáva M. Šimečka pre svoju skepsu k rozličným politickým projektom zdržanlivý. Východisko vidí v otvorenej spoločnosti, v ktorej sa Strana s veľkým S ako inštitúcia majúca mocenský monopol transformuje na „*všetľudovú stranu s intelektuálnou avantgardou, stranu schopnú bez mocenskej licitácie robiť racionálnu politiku ako správu slobodnej, neantagonistickej, industriálnej spoločnosti*“²⁴. Podobne ako v iných prácach sa vyhýba úvahám o konkrétnom politickom usporiadaní spoločnosti.

Šimečkova koncepcia politiky ako otvoreného a stále prebiehajúceho procesu voľby z viacerých alternatív sa prejavuje aj v jeho „súkromnom komentári“ zo 7. septembra 1968 k možným variantom politického vývoja po okupácii Československa vojskami piatich štátov Varšavskej zmluvy.²⁵ Tento komentár zároveň možno označiť za Šimečkovo „najpolitologickejšie“ dielo v skúmanom období. Podľa jeho názoru „*demokratizácia zodpovedala presne tým silám, ich meniacemu sa pomeru, ako sa sformovali v štruktúre československej spoločnosti v dozrievajúcej kríze*“, preto neveril v možnosť existencie takticky odlišného variantu demokratizačného procesu, ktorá by mohla odvrátiť sovietsky zásah. Za jedínú chybu považuje pestovanie ilúzie o ochote sovietskych lídrov tolerovať československý vývoj, nazdával sa, že jednota ľudu sa mohla vytvoriť v takej podobe ako v auguste už po Drážďanskej schôdzke, vďaka čomu by vedenie KSČ malo k dispozícii väčší manévrovací priestor. I napriek tomu, že sa vedúci predstavitelia KSČ po podpísaní tzv. moskovských protokolov mohli vrátiť do svojich funkcií, dvíhal prst, že význam pojmu „normalizácia“ nie je jednoznačne stanovený a jeho výklad je plne v rukách sovietskych vedúcich predstaviteľov: „... *Soviety môžu donekonečna preťahovať svoju nespokojnosť a tým aj pobyt svojich vojsk*.“

Varoval, že súčasný stav, v ktorom moskovské protokoly obyvateľstvo chápe ako nevyhnutný a dočasný kompromis uzavretý v podmienkach brutálneho nátlaku, pričom si uvedomuje, že jeho predstavitelia sa s nimi nestotožňujú, nemusí vydržať dlho a môže zmiznúť po niekoľkých mesiacoch: „*Opiera sa totiž o sympatie k charakteru, nie o sympatie k programu*.“ Na zrušenie tejto popularity stačí niekoľkonásobné pokrytectvo alebo obetovanie niekoľkých osôb. V moskovských dohodách ide práve o to, aby „*moskovskú politiku robili ľudia, ktorí získali popularitu práve tým, že sa proti nej postavili*“. Podmienkou zachovania jednoty je istota, že obyvateľstvo

²³ ŠIMEČKA, Milan: Pravda o našej obrode. In: *Kultúrny život*, 23, 1968, 27, s. 7.

²⁴ ŠIMEČKA, Milan: Pred problémami otvorenej spoločnosti. In: *Slovenské pohľady*, 84, 1968, 7, s. 10 – 20.

²⁵ ŠIMEČKA, Milan: Od ledna do srpna. In: *Listy*, 21, 1991, 6, s. 12 – 14.

nenadobudne dojem, že je zradené vo svojich základných predstavách o budúcnosti a ich realizácia sa odkladá na neurčito. Preto vedúci predstavitelia KSČ nemôžu dať najavo svoju rezignáciu na „pražskú jar“: „*Lud ospravedlní korektnosť voči okupačným mocnostiam, ale neospravedlní mravné koncesie... Stále by sa malo udržiavať jasno o čestných úmysloch vedenia.*“

V takejto situácii musí KSČ podľa M. Šimečka hrať o čas. Považoval za možné pokračovať v niektorých reformných opatreniach, ako federácia, ekonomická reforma alebo rehabilitácia, ale nebude možné oživiť atmosféru slobody a dôvery. Nadalej treba zachovávať čo najväčší možný diel z „obrodného procesu“. Obnovená cenzúra sa mala vedome udržiavať na tej istej úrovni, aká panovala za vlády Novotného. Aj napriek umlčaniu médií sa malo vnútri strany udržiavať jasno o perspektívach vývoja a mal sa stanoviť reálny plán na obnovu suverenity. Vedenie KSČ malo podľa Šimečkových rád dôsledne odmietaať zasahovanie do vnútorných záležitostí Československa a usilovať sa hľadať podporu v iných komunistických stranách. Odporúčal zbližovanie s Čínou, prinajmenšom na základe uznania jej práva na samostatné riešenie vlastných problémov. Vo vzťahu so sovietskym vedením sa mala KSČ opierať predovšetkým o názory vlastného obyvateľstva: „*Strana musí mať odvahu balansovať až na pokraji únosnosti, pretože, ak sa nechá ovládnuť, aj tak jej hrozí pomalá smrť.*“ V opačnom prípade nastúpia procesy „plazivej reštaurácie“ s katastrofálnymi následkami pre národné povedomie a národný charakter. To by znamenalo definitívne sklamanie a koniec perspektív socializmu v Československu: „*Ďalšie východisko by hľadal ľud už inde.*“ Upozorňoval, že Moskovské protokoly sú návodom takejto plazivej reštaurácie

Kým na jednej strane si M. Šimečka uvedomoval nebezpečenstvá, ktoré skrývali moskovské protokoly, a hrozbu nástupu dogmatických síl, na druhej strane – keďže vychádzal z názoru, že československá kríza je krízou systémového charakteru a „*súčasťou všeobecnej krízy sovietskeho modelu socializmu*“, bol presvedčený, že riešenie tejto krízy je neodvratné a skôr či neskôr sa prejavia rozpory sovietskej politiky v podobe rozporov vo vedení. V každom prípade však Šimečka v danom období považoval za možný návrat k liberalizujúcej sa podobe „zrelého posttotalitného režimu“, približujúceho sa neskoršiemu režimu v Maďarsku na konci 80. rokov²⁶, ktorý by obyvateľstvu garantoval obmedzenú mieru slobody a nerezignoval by na svoj reformný potenciál. Následne by práve takáto voľba vedenia KSČ mohla otvoriť cestu modelu, ktorý by sa podobal systému „gulášového socializmu“ Jánoša Kádára, t. j. podľa Kitschelta pre národno-konsenzuálny typ komunistického režimu, umožňujúci obmedzenú mieru súťaživosti vnútri vládnuceho elít a poskytujúci väčší priestor na artikuláciu záujmov občianskej spoločnosti, napr. mimo oblasti mocenského zápasu.²⁷ Vedenie KSČ však cestou, ktorú zvolila Maďarská socialistická robotnícka strana, ale neskôr aj Poľská zjednotená robotnícka strana pod vedením Edwarda Gierka, resp. neskôr Wojciecha Jaruzelského, neprijalo „plazivú reštauráciu“ v podobe normalizačného režimu viedla k nastoleniu byrokraticko-autoritatívneho režimu, ktorý mal, navyše, „zamrznutý“ charakter²⁸, t. j. zbavený schopnosti vnútornej sebareflexie a dynamiky, následne nebol schopný reagovať na globálne a vnútrospoločenské zmeny v 80. rokoch 20. storočia.

Nie je známe, či vedúci predstavitelia KSČ tento Šimečkov „súkromný komentár“ čítali, alebo nie. Faktom zostáva, že jeho autor vynikajúco predvídal budúci vývoj v Československu,

²⁶ LINZ, Juan J. – STEPAN, Alfred C.: *Problems of democratic transition and consolidation: Southern Europe, South America, and post-communist Europe*. London – Baltimore : John Hopkins University Press 1996, s. 46.

²⁷ KITSCHOLT, H. et al.: *Post-Communist Party Systems*. Cambridge: Cambridge University Press 1999.

²⁸ LINZ, Juan J. – STEPAN, Alfred C., ref. 25.

hoci na dovršenie „plazivej reštaurácie“ neboli potrebné ani Šimečkom predpokladané tri roky, normalizačnému vedeniu KSČ sa to podarilo zvládnuť po dvoch rokoch. Zdá sa však, i napriek tomu, že nie je jasné, či sa A. Dubček, Josef Smrkovský a niektorí ďalší protagonisti „pražskej jari“ so Šimečkovým textom oboznámili, istý čas po okupácii sa pokúšali realizovať politiku pokračovania v pojanuárovej politike približne v intenciách Šimečkovej analýzy. Tieto pokusy však možno konštatovať len v časti vtedajších československých politických elít, ďalšia časť sa už veľmi rýchlo začínala preorientovávať. Postupne, najmä po apríli 1969, keď sa prvým tajomníkom ÚV KSČ stal Gustáv Husák, už o úsilí pokračovať v pojanuárovej politike nemožno hovoriť. Napriek tomu vedúci protagonisti pražskej jari sa až na výnimky (žiaľ, medzi týmito výnimkami A. Dubček chýbal) rozhodli naďalej v druho- a tret'oradých funkciách asistovať pri normalizačnej politike, až kým ich ako nepotrebných neodstavili. Tak sa naplnila časť Šimečkovej úvahy o morálnych kompromisoch, ktoré v konečnom dôsledku viedli k sebadiskreditácii protagonistov „pražskej jari“ i reformného pokusu ako takého. Protagonisti pražskej jari teda boli varovaní pred možnými dôsledkami tzv. realistickej politiky voči okupačným mocnostiam. O to väčšia je ich zodpovednosť za následný priebeh normalizácie, pričom jej prvé, najdôležitejšie opatrenia realizovali ruky ľudí spájaných s pojanuárovou politikou KSČ.

Iná otázka je, či cesta odporúčaná M. Šimečkom bola v daných geopolitických podmienkach a pri vtedajšej situácii vo východnom bloku realizovateľná. Pri formulovaní princípov, na ktorých základe sa malo aspoň v obmedzenom rozsahu pokračovať v pojanuárovej politike, vychádzal M. Šimečka, podobne ako značná časť priaznivcov A. Dubčeka na Slovensku i v Česku, z predpokladu dlhodobej neudržateľnosti sovietskeho modelu socializmu a očakávania politických zmien v samom ZSSR. Šimečka sa pokúsil naznačiť možnosti realistického kurzu proreformných síl, aj keď on sám, ako to vyplýva z jeho tvorby v 60. rokoch, sa už vnútorne s komunistickým režimom a ani so samotnou komunistickou ideou nestotožňoval. Dnes toto jeho očakávanie pôsobí naivne, v danom čase však vychádzalo z reálneho odhadu možností Československa. Aj preto sa priaznivci A. Dubčeka na Slovensku i v Česku, ktorí zotrvali na reformnokomunistických pozíciách, tak dlho zdráhali otvorene vystúpiť proti normalizačnému režimu.

Obdobie normalizácie a zápas o vlastnú skutočnosť

Šimečkove očakávania skorej zmeny v sovietskom etablamente sa nesplnili. Proces nástupu normalizácie prežíval veľmi ťažko, podliehal depresívnym náladám²⁹. Realita normalizačného režimu a vnútorná emigrácia však pre M. Šimečku znamenali začiatok novej, vrcholnej etapy v jeho tvorbe. V tom čase píše svoje eseje a fejtóny o postavení človeka v normalizačnej spoločnosti *Obnovenie poriadku*, *Kruhovú obranu*, *Náš súdruh Winston Smith*, *Eric Blair a George Orwell*, ako aj *Koniec nehybnosti*. Z tohto obdobia pochádzajú aj jeho *Listy z väzenia* a jeho vrcholné dielo, analýza marxizmu *Ztráta skutočnosti*, ale aj celý rad článkov, esejí a fejtónov, dosiaľ nepublikovaných alebo vydaných iba v exile a samizdate.

V týchto dielach, prirodzene, dominuje hľadanie konceptu spoločnosti, či skôr spoločenského diskurzu, ako aj vyrovnávanie sa s marxizmom, resp. jeho podobou v krajinách východného

²⁹ PREČAN, ref. 12; KUSÁ, Jolana: Kontinuita myslenia v diskontinuite dejín – Milan Šimečka (1930 – 1990); In: KUSÁ, Jolana – KOPSOVÁ, Raisa – FUNDÁREK, František: *Život v slove a život slovom*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku 1995, s. 36.

bloku. Do popredia sa v jeho prácach dostáva individuálne ľudské bytie v normalizačnom režime, ktoré je konfrontované s masívnym tlakom systému na dosiahnutie konformity jednotlivca. Obdobie 70. rokov 20. storočia zároveň predstavuje pre Šimečku definitívny rozchod s ideou komunizmu, resp. socializmu ako ideou prestavby spoločnosti. Pod vplyvom stabilizácie tzv. normalizačného režimu v polovici 70. rokov rezignoval aj na možnosť reformy komunistického systému v analogickej podobe ako v roku 1968. V práci *Obnovenie poriadku*³⁰ ukázal, že hoci sa v Československu v roku 1968 neohrozili základy sovietskeho modelu socializmu, pokračovanie procesu by viedlo k „takému inštitucionálnemu potvrdeniu socialistickej demokracie, ktoré by sa významne odlišovalo od sovietskeho prototypu“³¹. Z uvedeného dôvodu reformný pokus považoval za jav, ktorý pre existujúci systém nemôže byť typický, a upriamil sa na analýzu tzv. normalizačného režimu, predstavujúceho „javy typické pre celý existujúci socialistický systém“³². Na základe analýzy mechanizmov budovania lojality občanov a mocenskej základne režimu ukázal pragmatický charakter systému, ktorý nevychádza z mravných hodnôt³³ a ideovej spriaznenosti jeho podporovateľov,³⁴ ale z mocenskej podriadenosti. Podľa slov českého historika Viléma Prečana vystihol M. Šimečka charakteristické znaky politického systému komunizmu v 70. rokoch, „znaky novej fázy systému... fázy poreformnej, posttotalitnej... alebo reálnosocialistickej, ako ju z ideologického zúfalstva nad sebou definoval samotný režim“³⁵. Pritom podobne ako Leszek Kolakowski, ktorý konštatoval, že „komunizmus vo všeobecnosti prestal byť intelektuálnym problémom a zostal, jednoducho, otázkou vládnej moci a represí“³⁶, Milan Šimečka dospel k záveru, že sovietsky model socializmu potom, keď sám seba definoval ako „reálny socializmus“, stratil schopnosť ďalej sa rozvíjať a „okradol sa o budúcnosť“³⁷.

V analýze komunistického systému Šimečka pokračoval prácou *Strata skutočnosti*, ktorá vyšla najprv v roku 1980 v samizdate a neskôr v exilovom vydavateľstve Naše snahy (1984) v rámci spoločnej publikácie s Miroslavom Kusým pod názvom *Európska skúsenosť s reálnym socializmom*.³⁸ Analýza utopického diskurzu vyústila najprv do negácie marxizmu, keď podľa neho Karl Marx ako „jediný sociálny mysliteľ v dejinách povýšil... na globálne učenie“³⁹. Socializmus napokon zaradil medzi rovnostárske diktatúry a za jeden z jeho druhov označil aj nacizmus⁴⁰. Hoci Šimečka pripúšťal vnútornú dynamiku komunistického systému a jeho odlišnosť v porovnaní s jeho tzv. zakladateľským obdobím, resp. érou stalinizmu⁴¹, zároveň však konštatoval, že „sociálno-ekonomický systém, ktorý Stalin vytvoril, sa stal trvalým základom reálne existujúceho

³⁰ Prvé vydanie ŠIMEČKA, Milan: *Obnovení pořádku. Příspěvek k typologii reálního socialismu*. Köln, Index 1979.

³¹ ŠIMEČKA, Milan: *Obnovenie poriadku*. Bratislava : Archa 1990, s. 21

³² ŠIMEČKA, Obnovenie poriadku, ref. 30, s. 9.

³³ Ibidem, s. 30.

³⁴ Ibidem, s. 35.

³⁵ Ibidem, s. 206 – 207.

³⁶ KOLAKOWSKI, Leszek: *Main currents of Marxism. 3. The Breakdown*. Oxford : Clarendon Press 1978, s. 467.

³⁷ ŠIMEČKA, Obnovenie poriadku, ref. 30, s. 175.

³⁸ ŠIMEČKA, Milan – KUSÝ, Miroslav: *Európska skúsenosť s reálnym socializmom*. Toronto : Naše snahy – Our Trends 1984 (prvé exilové vydanie). Na Slovensku práca vyšla pod názvom ŠIMEČKA, Milan – KUSÝ, Miroslav: Veľký Brat a Veľká Sestra. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku 2000.

³⁹ ŠIMEČKA – KUSÝ, Veľký Brat a Veľká Sestra, ref. 37, s. 113.

⁴⁰ Ibidem, s. 145.

⁴¹ ŠIMEČKA, Milan: *Místo v dějinách...* Bratislava, máj 1984, samizdat. Filozofický ústav SAV, Archív Milana Šimečku, LA 71.

socializmu“⁴² V analýze pokusov o reformu komunistického systému napokon dospel k záveru, že „akákoľvek hlbšia reforma kladie v konečnom dôsledku vždy aj otázku základu celého politického systému, t. j. aj vedúcej úlohy strany...“⁴³.

Hoci v druhej polovici 80. rokov uvítal politiku prestavby nového generálneho tajomníka ÚV KSSZ Michaila S. Gorbačova, k samotnej idei zaujal skeptické stanovisko. Kritizoval ju, že sa „opiera sa o starú utopickú víziu, že je možné vtiesnať spoločnosť do vedecky zdôvodnenej racionálnej schémy, určiť ľuďom, ako majú žiť, ako sa chovať/správať a ako sa zmeniť“. Navyše, ak poukazoval na to, že iná ako „nedeformovaná“ podoba socializmu nebola známa, nie je zrejmé, ako by sa mal reformovaný socializmus líšiť od vnútorného usporiadania západoeurópskych štátov.⁴⁴ Program „perestrojky“ však uvítal ako azda poslednú šancu na zmiernenie napätia medzi Východom a Západom, šancu na prekonanie globálnej konfrontácie. Obával sa dôsledkov negatívnej reakcie Západu na sovietske zmeny: „Hodina nádeje tu teraz... nič sa nestane, keď bude trvať niekoľko rokov. Keď však bude premárnená rovnako ako už toľko iných hodín nádeje, nezostane nám tu potom už skoro nič.“⁴⁵

Rozchod so socialistickou ideou Šimečka potvrdil v polemike s Petrom Uhlom, ktorý odmietol manifest Hnutia za občiansku slobodu Demokracia pre všetkých⁴⁶ vzhľadom na to, že sa nehľási k socializmu. Podľa jeho slov celá rola socializmu „v našom storočí je odvodená z jeho realizácie, z tej, ktorú tu máme, žiadna iná zatiaľ nie je“. Naopak, podľa Šimečku sa na konci 80. rokov stala kľúčovou úlohou európska integrácia,⁴⁷ z ktorej implicitne vyplývalo aj prihlásenie sa k západným hodnotám a modelu usporiadania spoločnosti. Jeho idea radikálneho rozchodu so socialistickou ideou ovplyvnila aj postup slovenskej politickej opozície proti komunistickému režimu v jeseni 1989. Ak časť jej príslušníkov v uvedenom období ešte uvažovala o možnosti spoločného postupu s reformne orientovanou časťou vládnuceho establishmentu KSS, Šimečka podľa spomienok Sone Szomolányi možnosť takéhoto postupu odmietol: „... nie s komunistami, teraz musíme ísť proti komunistom“⁴⁸. Hnutie Verejnosť proti násiliu sa tak konštituovalo ako antisystémová sila, resp. sila, pôsobiaca mimo komunistického systému, hoci dodatočne po svojom konštituovaní sa rozhodla prostredníctvom Vyhlásenia k radovým komunistom⁴⁹ aj kriticky orientovaných individuálnych členov KSS.

⁴² ŠIMEČKA – KUSÝ, Veľký Brat a Veľká Sestra, ref. 37, s. 149.

⁴³ Ibidem, s. 178.

⁴⁴ ŠIMEČKA, Milan: Loučení s utopií. In: *Prítomnosť minulosti, minulosť prítomnosti*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku 1996, s. 9 – 16.

⁴⁵ ŠIMEČKA, Milan: *Je Evropa pripravená?* Bratislava, november 1986. Bratislava, Filozofický ústav SAV, Archív Milana Šimečku, LA 84.

⁴⁶ Pozri: Demokracii pro všechny (Manifest Hnutí za občanskou svobodu). Dokument č. 1, 15. 10. 1988. In: HLUŠIČKOVÁ, Růžena – CÍSAŘOVSKÁ, Blanka (eds.): *Hnutí za občanskou svobodu: Dokumenty*. Praha : Maxdorf 1994; Dokument č. 20. Uhl, Petr: Demokracie pro některé. Kritika manifestu „Hnutí za občanskou svobodu“ s výhradami proti základním principům tohoto manifestu. 1988, prosinec. In: HLUŠIČKOVÁ, Růžena – CÍSAŘOVSKÁ, Blanka (eds.): *Hnutí za občanskou svobodu: Dokumenty*. Praha: Maxdorf 1994, s. 77

⁴⁷ Dokument č. 40. Polemická stať Milana Šimečky nazvaná „Matoucí socialismus (Odpověď Petrovi Uhlovi)“, v níž reaguje na kritiku manifestu Hnutí za občanskou svobodu. Praha, duben 1989. In: HLUŠIČKOVÁ – CÍSAŘOVSKÁ, ref. 45, s. 120.

⁴⁸ SZOMOLÁNYI, Soňa: *Kľukatá cesta Slovenska k demokracii*. Bratislava : Stimul 1999, s. 30.

⁴⁹ Vyhlásenie radových komunistov. Dokument č. 74, 21. november 1989. In: ŽATKULIAK, Jozef (ed.): *November 1989 a Slovensko. Chronológia a dokumenty (1985-1990)*. Bratislava : Nadácia Milana Šimečku – Historický ústav SAV, 1999, s. 336.

Po dekonštrukcii utopického myslenia sa Šimečka v normalizačnej ére venoval problematike ideologického vnímania sveta. Prejavoval k nim skeptický postoj, považoval ich za nástroj, ktorý zabráňoval pochopeniu podstaty javov. Ideológie sa Šimečkovi asociovali s „falošným vedomím“, so „*zahaľovaním faktického stavu, ktorého skutočné poznanie nie je v záujme odporcu*“.⁵⁰ To bolo príznačné pre podmienky komunistických režimov v ich totalitnej i posttotalitnej podobe, keď verejný priestor vrátane výmeny informácií monopolizovala vládna moc, disponujúca monopolnou ideológiou. Nástrojom sebaobrany proti tomuto ideologickému tlaku na vedomie jednotlivca bola individuálna voľba „života v pravde“⁵¹, odmietnutím pravidiel, presadzovaných režimom, vrátane ideologického vnímania sveta.

Podľa Šimečku „*ideológia ... vždy slúžila na to, aby zločiny povznášala nad ľudský rozmer; aby pôsobili dojmom, že ich nepácha ľudská ruka, ale nepochopiteľná a veľká ruka dejín*“⁵². Z uvedeného dôvodu ich považoval za najjedovatejšie splodiny 20. storočia v Európe. Pritom za základný politický konflikt na kontinente považoval súperenie medzi diktatúrami a demokraciami, nie medzi jednotlivými ideologickými koncepciami, resp. medzi ideami socializmu a kapitalizmu.⁵³ Ako dôsledok takéhoto ideologického vnímania sveta videl aj zvyšujúcu sa globálnu konfrontáciu medzi ZSSR a USA, ktorá následne dosiahla „*takého stupňa, že ľudia väčšinou ani nevedia, o čo ide*“⁵⁴. Práve táto konfrontácia podľa M. Šimečku určovala miesto malých národov vrátane Slovákov a Čechov v dejinách.⁵⁵ Najmä preto patril medzi aktívnych podporovateľov zmeny kurzu zahraničnej politiky ZSSR po roku 1985.

Skepticizmus k ideologickým koncepciám, ale aj projektom prestavby sveta ho viedli k zdržanlivosti pri diskusiách o konkrétnej podobe budúceho politického usporiadania. V 80. rokoch sa nazdával, že spoločnosť potrebuje primárne budovanie demokratickej politickej kultúry, „*duch verejného demokratického života*“, ktorý by bol osožnejší ako vytvorenie tradičných demokratických inštitúcií. Podľa jeho slov „*elementárna demokracia musí začínať na úrovni všedného zamestnaneckého a občianskeho života*“⁵⁶. Tento postoj ho napokon priviedol k ideálu otvorenej spoločnosti, ako ho koncipoval Karl Popper, t. j. „*spoločnosti, v ktorej sa jednotlivci musia rozhodovať osobne*“⁵⁷. Utopické projekty prestavby sveta považoval za najväčšiu hrozbu pre takýto ideál, keď za kľúčový konflikt v moderných dejinách označil nie konfrontáciu medzi prísľubom budúcnosti a prirodzeným rozvojom starších štruktúr, ale „*konfrontáciu medzi spoločnosťami, ktoré sa rozvíjali so schopnosťou sebaopravy a tými, ktoré sa oddali vízii niečoho úplne nového a zamedzili si tak samé cesty k sebaoprave*“⁵⁸. Práve preto ku koncu 80. rokov videl ako jedinú perspektívnu cestu pre dissent nie hľadanie nového modelu, ktorý by mohol predstavovať syntézu, resp. hybrid dvoch rozdielnych európskych skúseností. Vzhľadom na zrútenie komunizmu považoval za prvoradé nasledovanie skúseností západných štátov a európsku integráciu Československa.⁵⁹

⁵⁰ MANNHEIM, ref. 3, s. 110.

⁵¹ HAVEL, Václav: Moc bezmocných. In: HAVEL, Václav: *O lidskou identitu*. Praha : Rozmluvy 1990, s. 72 – 73.

⁵² ŠIMEČKA, Obnovenie poriadku, ref. 30.

⁵³ ŠIMEČKA, Milan: Obnovení svobody. In: *Prítomnosť minulosti, minulosť prítomnosti*. Bratislava, Nadácia Milana Šimečku 1996, s. 21.

⁵⁴ ŠIMEČKA, – KUSÝ, Veľký Brat a Veľká Sestra, ref. 37, s. 192.

⁵⁵ ŠIMEČKA, Miesto v dejinách, ref. 40.

⁵⁶ ŠIMEČKA, – KUSÝ, Veľký Brat a Veľká Sestra, ref. 37, s. 205.

⁵⁷ POPPER, ref. 4, s. 158.

⁵⁸ ŠIMEČKA, Obnovení svobody, ref. 52.

⁵⁹ Dokument č. 40. Polemická stať Milana Šimečky nazvaná „Matoucí socialismus (Odpověď Petrovi Uhlovi)“, v níž rea-

Od slobody k demokracii

Návrat k európskym politickým a kultúrnym tradíciám, budovanie demokratickej politickej kultúry, ale aj problematika slovensko-českých vzťahov tvorili ťažisko Šimečkovej tvorby v krátkom období po roku 1989, zakončenom jeho predčasnou smrťou. Hoci v uvedenom období Šimečka zastával pozíciu predsedu Rady konzultantov prezidenta Českej a Slovenskej Federatívnej Republiky Václava Havla, intenzívne sa venoval publikačnej činnosti.

Ešte v čase eufórie v decembri 1989 publikoval úvahu o budúcnosti slovensko-českých vzťahov. Zaradil sa medzi takých autorov, akými boli napr. Petr Pithart⁶⁰ alebo Zdeněk Mlynář⁶¹, ktorí ešte v normalizačnej ére nevylučovali možnosť zániku československého štátu. Šimečka predpokladal, že „*Slovensko s novonadobudnutým sebavedomím bude chcieť vystúpiť z tieňa Čechov*“, a nazdával sa, že tzv. slovenská otázka sa bude riešiť v európskom kontexte, hoci explicitne nehovoril o možnom vzniku nezávislého štátu.⁶²

Uvedomoval si zložitú demokratickú tranzíciu, keď varoval, že „sloboda ešte nie je totožná s demokraciou“⁶³. Za kľúčové podmienky fungovania demokracie považoval najmä stabilizáciu demokratických inštitúcií, ale omnoho viac pluralitu verejného života a praktík demokratického občianstva. Práve v tejto oblasti videl najdôležitejšiu úlohu pomoci Československu, resp. ďalším postkomunistickým štátom zo strany Západu, ktorú chápal aj ako jeho mravnú povinnosť, vyplývajúcu z víťazstva v konfrontácii s diktatúrami a utopickými víziami. Disidentská tradícia „nepolitickej politiky“, t. j. rozvíjania občianskej spoločnosti, mala podľa neho pokračovať v získavaní skúsenosti najbližších susedov Československa (t. j. Nemecka a Rakúska) napr. z plurality v intelektuálnom živote, kvality tamojšej tlače a ďalších médií, ale aj zo života obcí, záujmových skupín, ekologických iniciatív a ďalších skupín, ktoré sa neusilujú o bezprostrednú účasť na moci.

Ak na jednej strane Milan Šimečka hovoril o potrebe „návratu do Európy“, pričom táto jeho myšlienka sa v rokoch 1989 – 1990 stala o. i. aj jedným z hesiel protitotalitného občianskeho hnutia Verejný proti násiliu, na druhej strane bol skeptický k možnosti mechanického preberania západných politických mechanizmov. Osobitne sa to týkalo jeho postojov k politickým stranám. Ukazoval na nízku dôveru obyvateľstva k nim vzhľadom na skúsenosti z dominancie KSČ: „*Ludia sa obávajú, že ani prax iných politických strán, zameraných výhradne k podielu na politickej moci, nebude oveľa lepšia, než bývalá prax komunistickej strany.*“⁶⁴ Tvrdil, že slovenská a česká spoločnosť zatiaľ (t. j. v jarých mesiacoch roku 1990) nie sú mentálne pripravené na vytvorenie stabilnej politickej situácie, pričom v spoločnosti absentuje aj politická tradícia z minulosti. Preto podľa neho nebolo možné „*ísť cestou NDR, ktorá jednoducho prebrala politickú štruktúru západného Nemecka*“⁶⁵ Ako jednu z prekážok takéhoto vývoja vnímal absenciu významnej občianskej strany naľavo od stredu, ktorá by sa zároveň nespájala so socializmom.

guje na kritiku manifestu Hnutí za občanskou svobodu. Praha, duben 1989. In: HLUŠIČKOVÁ – CÍSAŘOVSKÁ, ref. 45, s. 120.

⁶⁰ PITHART, Petr: *Osmadesátý*. Praha, Rozmluvy 1990, s. 128.

⁶¹ MLYNÁŘ, Zdeněk: Deset let po Akčním programu KSČ. In: *Listy*, 1978, č. 2.

⁶² ŠIMEČKA, Milan: Mezi Prahou a Bratislavou. *Lidové noviny*, december 1989, roč. 2, č. 12, s. 3.

⁶³ ŠIMEČKA, Obnovení svobody, ref. 52.

⁶⁴ ŠIMEČKA, Milan: *Bez ostnatých drátů*. Bratislava, február – marec 1990. Bratislava, Filozofický ústav SAV, Archív Milana Šimečku, LA 142.

⁶⁵ ŠIMEČKA, Milan: Je rozhodnuté. Ako? *Kultúrny život*, 23. 5. 1990.

Šimečka však zároveň predvídal problémy, ktorým neskôr čelila politická a ekonomická transformácia v Československu, resp. na Slovensku. Uvedomoval si vzrastajúci nacionálny a sociálny populizmus v oboch častiach spoločného štátu.⁶⁶ Nezastával optimistický názor, podľa ktorého práve Československo malo mať predpoklady na najmenej problematický priebeh tranzície. Uvedomoval si, že politické zmeny v roku 1989 neboli, na rozdiel napr. od Poľska, Rumunska alebo Sovietskeho zväzu, motivované ekonomickou situáciou: „*Ludia išli demonštrovať po tom, čo mali na obed rezne, po demonštrácii sa zastavili v krčme na dobré a v porovnaní s tunajšími pomermi smiešne lacné pivo.*“ Videl nechut' značnej časti spoločnosti na radikálne ekonomické zmeny, keďže primárne impulzy na mobilizáciu obyvateľstva v jeseni 1989 v Československu vychádzali z morálnych a politických pohnútok.⁶⁷ Zápas s komunistickou utópiou nepovažoval za vyhraný. Bral ju síce ako ideologický ornament, ktorý nebol realizovaný, keďže Stalinova verzia absolútnej moci komunistickej strany mala ďaleko od komunistickej vízie, ale uvedomoval si, že za fasádou štátnych ideológií sa skrýva „populizmus najhoršieho razenia“. Opätovne nadviazal na svoju tézu z eseje *Obnovenie slobody*, podľa ktorej zásadný európsky konflikt vyplýva zo zápasu medzi demokraciou a diktatúrou. Pod spoločný menovateľ populizmu zaradil také fenomény – „reakčné konštanty“, ako napr. triedny egoizmus, primitívny konzumerizmus, antisemitizmus, nacionalizmus, antiintelektualizmus a xenofóbiu („Fremdenhaas“), ktoré sa začali postupne prejavovať v štátoch bývalého sovietskeho bloku. Hoci sa nazdával, že tieto myšlienkové prúdy patria na „európske ideové smetisko“, nebol si istý ich porážkou. Uvedomoval si ich historickú, ale aj sociálnu podmienenosť. Preto vystríhal, že ak „*ľudstvo dovoľí, aby sa niekde na svete vytvorili ‚ruské podmienky‘ z roku 1917, stará utópia ožije pod inou firmou*“⁶⁸.

Dôsledné odmietnutie komunistického projektu prestavby spoločnosti chápal Šimečka ako impulz na systémovú zmenu. Hovoril o potrebe sebaobmedzenia revolúcie, najmä v kontexte narastajúcej vlny antikomunizmu v lete a jeseni 1990. Odmietal myšlienku kolektívnej viny a plošných čistiek ako akt „historickej spravodlivosti“. Akceptoval, že toto volanie po „druhej revolúcii“, ktoré si v auguste 1990 osvojil aj prezident ČSFR Václav Havel a na krátky čas aj ďalší umiernení predstaviteľia Občianskeho fóra (napr. Petr Kučera a Ivan Fišera)⁶⁹, vyplýva z frustrácie z poznania, že značná časť tých, ktorí vystupovali v skrytej alebo otvorenej opozícii proti komunistickému režimu, znova patrí medzi porazených vzhľadom na to, že nemali možnosť získať v minulosti ani potrebné vzdelanie, ani profesionálne skúsenosti, resp. majetok. Vedel, že „*pre národné zdravie to nie je dobrá klíma*“. Zároveň si však nemyslel, že by nové mocenské elity mali pokračovať v revolúcii „*rovnako dôsledným spôsobom ako kedysi komunisti*“. Ako dôsledný obhajca projektu otvorenej spoločnosti dospel k záveru, že „*revolúcia sa musí na určitom stupni zastaviť, aby rozsiahlym presunom ľudí zdola nahor a zhora dolu nerozvrátila spoločenský organizmus*“⁷⁰.

Tesne pred svojou náhlou smrťou sa v jednom z posledných textov opäť zamýšľal nad limitmi

⁶⁶ ŠIMEČKA, Milan: *Bezvýchodnosť ľavice a pravej*, september 1990. Bratislava, Filozofický ústav SAV, Archív Milana Šimečku, LA 171. (publikované aj v časopise *Fragment K*, 7, 1990 pod titulom *Dvĕ eseje*).

⁶⁷ ŠIMEČKA, Je rozhodnuté. Ako?, ref. 64.

⁶⁸ ŠIMEČKA, Milan: *Komunizmus není mrtev, protože...* Bratislava, Filozofický ústav SAV, Archív Milana Šimečku, LA 171, september 1989.

⁶⁹ HANLEY, Séan: *The new right in the new Europe: Czech transformation and right-wing politics 1989-2006*. New York: Routledge 2008, s. 77.

⁷⁰ ŠIMEČKA, Milan: Past permanentní revoluce. *Literární noviny*, 22. 11. 1990. Esej napísal pravdepodobne v auguste 1990 a patrí medzi Šimečkove posledné texty – pozn. aut.

preberania západoeurópskych vzorcov politického správania v podmienkach politickej tranzície. Je pravdepodobné, že text bol reakciou na silné odstredivé tendencie, prejavujúce sa v prvom rade v českom Občianskom fóre, ale postupne aj v slovenskej Verejnosti proti násiliu, a na úsilie o transformáciu týchto zoskupení na politické strany. Obával sa, že aj vzhľadom na odpor občanov proti politickým stranám tradičného typu, ktorý sa prejavil aj v parlamentných voľbách v júni 1990, by podobný postup neprosperel zlepšeniu politickej kultúry, ktorú chápal v normatívnych kategóriách. Nositeľmi Šimečkom definovanej „vyššej politickej kultúry“ mali byť široké stredové hnutia, vzniknuté v časoch politických zmien ako „revolučné improvizácie“, ktoré by sa čo najdlhšie vyhýbali profilácii na pravo-l'avej osi, ale aj budovaniu tradičných straníckych štruktúr. Vyslovoval sa za ich udržanie, hoci aj v rozpore s „tlakom celej európskej politickej tradície“. V prípade Slovenska pritom argumentoval ohrozením „vyššej politickej kultúry“ nacionálnym a sociálnym populizmom menších politických strán.⁷¹

Záver

Práve tento posledný text zo septembra 1990 je azda najmenej „šimečkovský“. Pokusom o definovanie „vyššej politickej kultúry“ sa nečakane priblížil ideologickému vnímaniu prebiehajúcich politických procesov. Negatívny postoj k politickým stranám a úsilie o zachovanie širokých sociálnych hnutí aj v podmienkach konsolidujúcej sa demokracie obsahovali prvky utopického myslenia. Utopický charakter tejto svojej predstavy napokon pripúšťal aj sám Šimečka. Paradoxne tak tesne pred svojou smrťou ani Šimečka neodolal pokušeniu formulovať utopickú sociálno-politickú koncepciu, hoci práve dekonštrukcia sociálnych utópií predstavovala hlavnú os jeho celoživotného diela. Uvedená esej bola publikovaná až dva mesiace po Šimečkovej smrti. V tom čase Občianske fórum síce ešte prežívalo, ale v jeho vnútri sa už formovali politické frakcie, pričom tá silnejšia, reprezentovaná Medziparlamentným klubom demokratickej pravice, otvorene hovorila o potrebe profilácie hnutia na politickú stranu a prikláňala sa k ideológii pravicového konzervativizmu. Náznaky štiepení sa objavili aj v slovenskej Verejnosti proti násiliu. Radikálne krídlo niekdajšej protikomunistickej opozície v poľskom hnutí „Solidarita“, zaštitené autoritou lídra prvých nezávislých odborov v sovietskom bloku Lecha Wałęsu, hovorilo o potrebe „urýchlenia“ a rozpad politického hnutia Občiansky výbor „Solidarita“ bol už takmer zavŕšený. Vo všetkých prípadoch sa do popredia dostávali stúpenci tradičného modelu politických strán a z okruhu bývalých disidentov vstupovali do nových zoskupení iba jednotlivci. Politické formácie, združujúce väčšinu bývalých disidentov, hlásiace sa k centristickému liberálnemu programu, ocitli sa začiatkom 90. rokov 20. storočia v defenzíve buď mimo parlamentov (ako napr. na Slovensku alebo v Česku), alebo zotrvali v pozícii malých politických strán (napr. v Poľsku alebo v Maďarsku). Práve spomínaná posledná Šimečkova esej tak mimovoľne osvetľuje príčiny rýchleho odchodu bývalých protagonistov demokratickej protikomunistickej opozície z politického života v strednej Európe.

Šimečkov príbeh je veľmi podobný príbehom mnohých (nielen) stredoeurópskych intelektuálov, ktorí pod vplyvom hrôz druhej svetovej vojny prežili krátkodobú fascináciu druhou totalitnou utópiou. Po vytriezvení z tejto ilúzie a po ich dekonštrukcii rezignovali na rozsiahle

⁷¹ ŠIMEČKA, Bezvýchodnosť ľavice a pravice, september 1990, ref. 65.

politické projekty, pevným bodom však pre nich zostala predovšetkým formálna, procedurálna stránka demokracie, ktorá sa zároveň stala v ich očiach aj jej kľúčovou hodnotou. Jej vyjadrením bola idea otvorenej spoločnosti, spoločnosti, ktorej základom fungovania nie je definitívne odstránenie zla, ale nepretržitý zápas s ním, a ktorá je schopná odstrániť aj to zlo, ktorého je sama pôvodcom. A tak aj napriek skepse nielen k ideológiám, ale aj k politickým programom bol Šimečka v plnej miere programovým filozofom. Bol nielen spoluautorom nerealizovanej koncepcie československej verzie „kádárizácie“, ale odmietnutím komunistickej utópie či pokusov o jej modernizáciu výrazne ovplyvnil aj stratégiu slovenského a českého disentu v roku 1989. Aj vďaka Šimečkovmu dielu, ale aj konkrétnym politickým postojom sa programom československej protikomunistickej opozície stala vízia otvorenej spoločnosti.